
PETNEHÁZI GÁBOR

Francis Bacon: *De sapientia veterum* – Az ősök bölcsessége (részletek)

A *De sapientia veterum* I. Jakab későbbi kancellárjának, a filozófus Francis Baconnek (1561–1626) műve, amelyből az alábbiakban három rövid szöveg magyar fordítását közlöm,¹ saját korában rendkívül népszerűnek számított: első ízben 1609-ben jelent meg, de a 17. században az eredeti latin még további nyolc kiadást ért meg. Angolul és franciául már 1619-ben kiadták, olasz fordítása pedig a költő Zrínyi Miklós könyvtárában is megvolt.² A különféle antik mítoszokat allegorikus magyarázattal kifejtő, 31 esszéből álló munka a filozófia és irodalom határmezsgyéjén helyezkedik el, a 19. századi életműkiadás (*The Works of Francis Bacon*) az irodalmi művek közé sorolta.³ Filozófiai természetét és erényeit a 20. századi kutatásban fedezték fel újra, és valóban, a rendkívül sűrű, aforisztikus stílusban írt, a kora újkori humanizmust és baconi empiricizmust egyedi módon szintetizáló szövegek esszenciálisan tartalmazzák mindazt, amit Bacon a természet- és morálfilozófiáról, az ismeretelméletéről, vagy általában a tudomány feladatáról és funkciójáról vallott és gondolt.⁴

„Ahogyan a hieroglifák megelőzték a betűket, ugyanúgy ősibb a hasonlat az érvelésnél”⁵ – írja a bevezetőben Bacon arra utalva, hogy ezek a mítoszok a filozófia nyelvén is megfogalmazható igazságokat tartal-

¹ A korábban megjelent fordításokat ld. PETNEHÁZI (2020).

² A kiadástörténethez ld. MARCHETTO (2000: 7–9). Zrínyiről és a *De sapientia veterum* általános értékeléséről ld. BENE (2016: 157–159).

³ MARCHETTO (2000: 8–9).

⁴ ROSSI (1968: 73–135), KLEIN (1999), LEWIS (2010).

⁵ BACON (1609: 12): *Nam, ut hieroglyphica litteris, ita parabola argumentis erant antiquiora.*

maznak, amelyeknek már a régi költők is birtokában voltak. Bacon az emberi tudás tárházát ezzel mintegy időtlenné merevíti, de rávilágít egyben reménytelenül korlátolt voltára is. A mű alapötlete tehát leginkább a reneszánsz hermetikus tradícióban nagy karriert befutott *prisca sapientia* gondolköréből eredeztethető, annyiban azonban szakít ezzel a tradícióval, hogy célja nem valamilyen specifikus irányzat – akár a görög preszókratikus filozófia valamelyik iskolájának, akár a hermetizmusnak, vagy egyenesen a kabbalának – a rekonstrukciója vagy leírása,⁶ hanem a klasszikus antik irodalomban fennmaradt különböző görög mítoszok általános és allegorikus magyarázata az *Instauratio magna* szellemiségében. A 31 esszé változatos témákat jár körül, rendre ugyanazt a sémát alkalmazva: a különböző mitikus alakok és a hozzájuk kapcsolódó mítosz Bacon általi összefoglalóját követi az allegorikus értelem kifejtése, legyen az természetfilozófiai, etikai vagy egyenesen politikai interpretáció.

Az egyes esszék számozása a *De sapientia veterum* eredeti rendjét követi. A fordításhoz az első kiadás,⁷ valamint egy modern, bilingvis kiadás szövegét vettem alapul.⁸

Források

- BACON 1609 F. BACON, *Francisci Baconi equitis aurati [...] De sapientia veterum liber*, Cambridge, 1609.
- MARCHETTO 2000 M. MARCHETTO (intr., trad.), *Francesco Bacone: Sapienza degli antichi*, Milano, 2000.

Felhasznált irodalom

- BENE 2016 BENE S., *Orpheus és Hercules. Francis Bacon, Zrínyi Miklós és a magyar felvilágosodás*, in: Balázs M. – Bartók I. (szerk.), *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*, Szeged, 2016, 157–172.
- KLEIN 1999 J. KLEIN, *Francis Bacon: De Sapientia Veterum. Inszenierung antiker Mythen im Denken der Neuzeit*, in: G. Vogt-Spira – B. Rommel (Hrsg.), *Rezeption und Identität. Die kulturelle Auseinander-*

⁶ MULSOW (2004).

⁷ BACON (1609).

⁸ MARCHETTO (2000).

- setzung Roms mit Griechenland als europäisches Paradigma, Stuttgart, 1999, 367–387.
- LEWIS 2010 R. LEWIS, *Francis Bacon. Allegory and the Uses of Myth*, *The Review of English Studies*, 61 (2010), 360–389.
- MULSOW 2004 M. MULSOW, *Ambiguities of the Prisca Sapientia in Late Renaissance Humanism*, *Journal of the History of Ideas*, 65 (2004/1), 1–13.
- PETNEHÁZI 2020 PETNEHÁZI G., *Francis Bacon: De sapientia veterum – A régiek bölcsességéről (részletek)*, in: *Antikvitás és Reneszánsz*, 6 (2020), 223–238.
- ROSSI 1968 (2009) P. ROSSI, *Francis Bacon: From Magic to Science*, London, 1968, (2009).

7. Perszeusz, avagy a háború

A hagyomány szerint Pallasz bírta meg Perszeuszt, hogy ölje meg Medúzát, aki valóságos istencsapást jelentett az Ibéria nyugati partjain élő számos nép számára. Olyannyira rettenetes és vérfagyasztó szörnyeteg volt ugyanis, hogy az emberek már a látványától is kővé dermedtek. A Gorgók közt azonban egyedül Medúza volt halandó; a másik kettő sebezhetetlen volt. Perszeusz készülődött tehát a nemes tetre, amihez három istentől kapott fegyvert és ajándékot: Hermésztől a bokára csatolható szárnyakat, Hádésztől a sisakot, Pallasztól pedig egy pajzsot és egy tükröt. Ám még így felvértezve sem a Medúzához indult egyenesen, mert előbb a Graiakat kereste fel, akik a Gorgók féltestvérei voltak. Ezek a Graiak születésüktől fogva őszek, vénasszony-szerűek voltak. Hármuknak csupán egyetlen szemük és egyetlen foguk volt, amelyeket, aszerint, hogy kinek mikor akadt dolga, felváltva viseltek, hazatérve pedig levetettek. Ezt a szemet és ezt a fogat adták kölcsön Perszeusznak. Ő ekkor, mivel úgy ítélte meg, hogy immáron kellően felkészült célja beteljesítésére, végre szárnyalva és késlekedés nélkül a Medúzához sietett, akit álomba merülve talált. Még így sem mert azonban szemtől szemben rátámadni (ha netán felébredne), hanem fejét félrefordítva Pallasz tükrébe nézett és kardját ily módon irányítva vágta le a fejét. Medúza kiömlött véréből a szárnyas Pegazus szökkent elő tüstént. Levágott fejét pedig Perszeusz Pallasz pajzsára illesztette, mert még mindig maradt annyi erő benne, hogy láttára mindenki, mintha szélütés vagy vilámcsapás érte volna, lebénult.

A történet, úgy látszik, az észszerű és előrelátó háborúzásról szól. Már eleve a háború elkezdésében és a háború fajtájának kiválasztásában három okos és fontos szabályt javasol, mintegy Pallasz sugallatára. Először is, hogy nem kell feltétlenül a szomszédos nemzetek leigázására törekedni. Az örökségünket és a birodalmunkat ugyanis nem ugyanazon módszer szerint gyarapítjuk. A magánbirtokok esetében sokat számít a birtoktestek közelsége; a birodalom kiterjesztésében azonban az alkalom, a háború lezárhatósága és az elérhető haszon a földrajzi közelségnél előbbre valóbb kell hogy legyen. Lám a rómaiak is, amikor nyugati irányban még alig terjeszkedtek túl Ligurián, keleten már a Tauros-hegységig a fegyvereik és hatalmuk alá kényszerítették a tar-

tományokat. Ugyanígy Perszeusz, bár keleten élt, egyáltalán nem vonakodott, hogy a nyugat legtávolabbi csücskébe induljon hadjáratra. Másodszor, gondoskodni kell róla, hogy a háború oka igazságos és becsületünkre váló legyen. Ez ugyanis növeli a tettekkészséget mind a katonákban, mind a költségeket összegyűjtő népekben; szövetségeket nyit meg és szövetségeseket gyűjt; illetve számos más előny származik belőle. Azonkívül egyetlen háborús cél sem olyan szent, mint a harc a zsarnokság ellen, amelynek a nép megadja és aláveti magát – mintegy a Medúza látványától megbénulva és meghunyászkodva. Harmadszor pedig, bölcsen teszi hozzá a történet, hogy bár három Gorgó volt (akik a háborúkat személyesítik meg), Perszeusz mégis azt választotta ki, amelyik halandó volt; vagyis, azt a fajta háborút, amelyet be lehet fejezni és le is lehet zárni; nem kergetett tehát hiú és soha be nem teljesülő reményeket.

Perszeusz felszerelése továbbá olyan volt, amely a háborúra a legalkalmasabb és rendszerint meghozza a szerencsét. Hermésztől ugyanis a gyorsaságot kapta, Hádésztől a tervek elrejtését, Pallasztól pedig az előrelátást. Az is igen okos hasonlat, hogy a gyorsaság szárnyai nem a vállon és hónaljon, hanem a lábon, vagyis a bokán voltak, mert a gyorsaság nem annyira a háború első lépéseire, hanem a későbbiekhez szükségeltetik, amelyeknek az a feladatuk, hogy az elsőket megtámogassák. Nincs annál gyakoribb hiba a háborúban, mint amikor a kezdeti gyorsasággal a folytatás és az utánpótlás sebessége nem ér fel.

Szintén nagyon találó az előrelátás felosztása (Hádész sisakja ugyanis, amellyel az embereket láthatatlanná teszi, nem szorul magyarázatra) egy pajzsra és egy tükörrre: mert nem csak azzal a fajta előrelátással kell bírunk, amely pajzs módjára védelmez, hanem azzal is, amely Pallasz tükréhez hasonlóan feltárja az ellenség erejét, mozdulatait és szándékait.

Am bármennyire felkészült lélekben és harci erőben Perszeusz, mielőtt belekezdett volna a háborúba, a legfontosabb még hátra volt: fel kellett keresnie a Graiákat. A Graiák az árulást jelképezik: a háborúk nővérei ők, de nem édestestvérei; azoknál mintegy alacsonyabb rangúak. A háború ugyanis nemes fajta; az árulás azonban rút és nemtelen. A leírásuk is tökéletes: születésüktől fogva ősz öregasszonyok az árulókra jellemző állandó aggodalom és nyugtalanság miatt. Erejük (azelőtt, hogy

nyílt pártütésbe kezdenének) vagy a szemükben, vagy a fogukban van. Minden összeesküvés ugyanis, ha egy államtól elidegenedett, vagy vizslat, vagy kóstolgat. Az efféle szem és fog pedig mintegy közös nekik. Ugyanis amit kiderítenek vagy megtudnak, azt az összeesküvés tagjai kézről-kézre adják tovább egymásnak. Ami pedig a fogat illeti: olyan, mintha egy foggal harapnának, mert szinte ugyanazt a nótát fújja valamennyi – ha egyet hallottál, mindet hallottad.

Perszeusznak tehát a Graiakat kell rávennie, hogy szemüket és fogukat adják neki kölcsön. A szemet a helyzet felismeréséhez; a fogat pedig az álhírek keltéséhez, a gyűlölség szításához és az emberek felizgatásához. Ezek elrendezése és mindezen előkészületek után következik maga a hadba lépés. Perszeusz ekkor álmában lepi meg Medúzát: mert az kezdi el bölcsen a háborút, aki szinte csak akkor ront neki az ellenségnek, ha az készületlen, vagy nyugodni készül. De most van csak igazán szükség Pallasz tükrére: a legtöbben ugyanis pontosan és részletesen képesek átlátni az ellenség dolgait, mielőtt a dolgok veszélyesre fordulnának; a tükörrre azonban éppen a legnehezebb pillanatban van szükség, hogy a veszedelem jellegét felismerjük, és ne vakítson el a félelem – ezt jelenti az elfordított fejjel nézés.

A háború lezárásának két következménye van. Először is Pegazus megszületése és életre kelése: ez elég egyértelműen a hírnévre vonatkozik, ami mindenhová elrepül, és a győzelmet hirdeti. Másodszor a Medúza fejének pajzson viselése: nincs olyan fajtája a védelemnek, amely ennek tökéletességével felérne. Egyetlen kiváló és emlékezetes tett ugyanis, amelyet szerencsésen elkezdtünk és végrehajtottunk, ellenségünk minden mozgolódásának elejét veszi és még a rossz szándékaikat is megbénítja.

8. Endümión, avagy a kegyenc

Úgy tartják, Endümión a Hold kedvese volt. Szokatlan és különleges kapcsolat volt ez: a férfi a latmoszi hegy alatt,⁹ egy természetes barlangban aludt, a Hold pedig, mint beszélük, sokszor leszállt hozzá fentről,

⁹ A hegy képezte az ókorban Kária és Iónia határát: a hegy alatt, a tengerparton épült görög város, Hérakleia (latinul: Heraclea ad Latmum; ma: Kapikiri, Törökország) ismert Endümión-kultuszhely volt.

álmában megcsókolta, majd visszament az égre. A sok henyélés és alvás miatt anyagi kára sem lett Endümiónnak, sőt: a Hold közbenjárásának hála, a nyája úgy meghízott és létszámban is olyan szerencsésen megyarapodott, hogy egyetlen más pásztornak nem volt ennyi és ilyen kövér marhája.

A mese a fejedelmek jellemére és szokásaira vonatkozik. Ők ugyanis mindent kétszer meggondolnak és nagyon gyanakvóak, s nem szívesen engedik közel magukhoz az olyan embert, aki figyelmes, élénk és éber szellemű, mint aki soha nem alszik. Annál inkább az olyanokat, akik nyugodt kedélyűek és alkalmazkodóak: akik megelégszenek azzal, ami nekik jutott, nem törekszenek többre, s látszólag szinte tudatlanok, nem is gondolkodnak – épp mintha örökké aludnának. Egyszóval: nem az okos figyelem sugárzik róluk, hanem az egyszerű engedelmesség. A fejedelmek pedig, amikor, mint a Hold az égboltról, fenséges magasságukból az efféle emberekhez leereszkednek, a társaságukban rendszerint leveszik álarcukat (amelynek állandó viselése nem kis teher) és fesztelenül viselkednek. Ezt jegyezték fel elsősorban Tiberius császárról, aki az összes fejedelem közt a legnehezebb természetű volt, és azokat kegyelte csupán, akik pontosan tudták, miféle ember ő, de állhatatosan és szinte már buta konoksággal leplezték ezt. De ugyanez jellemezte XI. Lajos francia királyt, a legravaszabbat és legóvatosabbat. Nagyon találó elem még a mesében Endümión barlangja: szinte törvényszerű ugyanis, hogy akik a fejedelmek effajta kegyét élvezik, azoknak mindig van valami kellemes kéjlakjuk, ahová meghívják ezeket, hogy szerencsájük súlyát levette pihenhessenek és henyélhessenek. Az effajta kegyenceknek aztán többnyire jól is megy soruk. A fejedelmek ugyanis, ha talán nem is emelik őket magas méltóságra, mégsem csupán hasznosságuk miatt, de igaz szeretettel kedvelik és adományaikkal halmozzák el őket rendszerint.

15. Tithónosz, avagy a csömör

Tetszetős mese szól Tithónoszról: a Hajnal annyira beleszeretett, hogy örökké vele akart maradni, és azt kérte Zeusztól, hogy Tithónosz soha ne halhasson meg. Azt azonban asszonyi gondatlanságból már elfelejtette kívánságába illeszteni, hogy az öregség se nyomorítsa. Az elmúlás lehetőségének elvételével tehát pont olyan lehetetlen és egyben szánan-

dó aggkor jutott neki, mint amilyenre számíthatunk, ha nem tudunk meghalni, a kor viszont csak egyre elviselhetlenebb. Olyannyira, hogy végül Zeusz is megsajnálta, hogy így kell élnie, és tücsökké változtatta.

Ez a mese a gyönyör szellemes leírásának és jellemzésének tűnik, amely kezdetben – mintegy Hajnal tájában – annyira becses dolog, hogy az emberek azt kívánják, bárcsak az efféle örömök örökké velük maradnának; közben azonban elfelejtik, hogy az öregkor képében az ezektől való csömör és undor is eléri őket majd, akár tudomásul veszik, akár nem. Szélsőséges esetben tehát, amikor az érzéki örömök már elhagyják az embereket, de a vágy és szenvedély nem hal ki belőlük, megesik, hogy csak beszéddel és azon dolgok felemlegetésével mulattatják magukat, amelyekben erejük teljében gyönyört találtak. A nőcsábászoknál és katonáknál látjuk ezt rendszerint bekövetkezni: ahogyan az előbbieket szemérmetlen történeteiket, emezeket pedig hőstetteiket ismételtetik, tücskök módjára, mert egyetlen erejük a hangjuk csupán.